

A hátrányos helyzetű gyermekek tehetséggondozásának rendszerszemléletű megközelítése

© DUDÁS Marianna

Nyíregyházi Főiskola Pedagógus Képző Kar, Nyíregyháza
dudasm@nyf.hu

A hétköznapi életben, a tehetség fogalmához határozott elképzelések kötődnek. Az emberek jelentős része biztos abban, hogy ki a tehetséges és a nem tehetséges. A tudományos és a konvencionális értelmezések gyakran közelítenek egymáshoz. A tehetség kifejezés, komplex tartalmat, sokféle jelentésbeli részletet hordoz magában, egy-egy jelentés tudományos korrektsége azonban megkérdőjelezhető. Az viszont vitathatatlan, hogy e tudományos fogalom is a szokványosan használt fogalomból ered. Ahogyan a tudományos diskuszióknak is témája, a hétköznapi tehetségfogalom is variálódik aszerint, hogy valaki általános, vagy valamilyen speciális területen megnyilvánuló tehetségről beszél. Általában az utóbbi értelemben való használat a jellemző, de ez nem gátolja meg az embereket, hogy néha a tehetség szót egyfajta általános értelemben használják. Így például sokszor elhangzik egy-egy ember jellemzésére hogy ő egy igazi tehetség, talentum vagy géniusz. Ekkor az emberben is egy általános kép jelenik meg, és általánosságban tartja tehetségesnek, okosnak, intelligensnek azt, akiről beszél. Viszont ha jobban belegondol, hogy mit jelent az adott egyénnel kapcsolatban ez a kifejezés, akkor lehet, hogy a beszélő azonnal a részletekre tér, és már bizonyos területeket említ, amelyeken a leírt valaki tehetséges. Tehát él az emberekben egy olyan elképzelés is, amelyben valaki lehet úgy általában rendkívül okos, aki nagyon otthon van a különböző témákban és nagyon jól tud hozzászólni minden kérdéshez, akár még ahhoz is, amelyben nincs meghatározó ismeretrendszere. A tehetség szót a hétköznapi nyelv inkább a tehetségígéretekre alkalmazza, akikből lehetnek, lesznek a kiemelkedő teljesítményű emberek, talentumok, akikre a hétköznapi nyelv már nem használhatja a tehetséges szót. A tehetség szó hétköznapi használatában benne van rendszerint a vele születettség is. Gyakran beszélünk arról, hogy a tehetséget fel kell ismerni, fel kell fedezni, fel kell tárni. Vagy beszélünk szunnyadó tehetségről, illetve a tehetség kibontakozásáról.

A legveszélyesebb előítélet az, hogy a valódi tehetséget nem lehet megakadályozni kibontakozásában, mindenképpen boldogul, nehézségek, akadályozó környezet ellenére is eléri lehetőségei maximumát. Közismertek a példák: Einstein, Thomas Mann, akik alig tudták elvégezni iskolájukat (bár családjuk segítette őket), Edison, aki kifutófiú volt. A példák látványosak, de félrevezetőek, mivel ellenpélda nem létezhet. Az „elveszett haszon” mértéke nem mérhető. Az elkallódó tehetségek neve nem marad fenn az utókorra, sőt azt sem tudjuk, hogy szintelenné szürkült embertársaink vagy a kallódó alkoholisták, hajléktalanok közül hányban volt meg eredendően a tehetség lehetősége és válhatott volna kedvezőbb körülmények között alkotó emberré. Az elmaradt haszon értékét lehetetlen felbecsülni. (Herskovits, 2005)

A tehetségfejlesztő pedagógia módszerei

Napjainkban a pedagógia alapvető hozzáállását mutatja, hogy a kiválóságot diagnosztizálják, majd ezután tesznek valamit a tehetségigéret gondozása érdekében. A tehetségek felismerése az első lépés, melynek igen széles formái léteznek. A tehetségsegítés ott kezdődik, miután felismerésre kerülnek a tehetségesek azon oldalai, amelyekben az átlagnál jobb teljesítményt nyújtanak. De a gyenge oldalak megtalálása is legalább olyan fontos, mint az erős oldalé. Nagyon hangsúlyosnak tartom ebben a munkában, a gyermek közvetlen környezetét, természetes támaszait, mellyel való kapcsolattartás és együttműködés nélkül a gyermek fejlesztése elképzelhetetlen. Végül, egyaránt felelősséggel tartozik a tehetséggondozásban részvevő összes szereplő azért, hogy a gyermek ne veszítse el a tehetséges oldala iránti érdeklődését. A játékra, a természetes fejlődésre éppúgy joga és szüksége van, mint bármely más gyermeknek a környezetében.

Véleményem szerint, a tehetségfejlesztő munkában, a tehetségesnek tartott tanulók fejlesztése a totális személyiség kibontakoztatására kell, hogy irányuljon. Ez alapján, a tehetségpedagógia szakemberei szerint a tehetség fejlesztése három alapvető módszerrel valósítható meg. Ez a három metódus, az elkülönítés, a gyorsítás és a gazdagítás, mely éppúgy alkalmazható a hátrányos helyzetű tehetségek gondozásánál is. Manapság azonban, a három közül inkább a gyorsítás és a gazdagítás tekinthető önálló módszernek, az elkülönítés pedig inkább programfüggő, illetve az egyes tehetséggondozó intézmények sajátja.

1. Az elkülönítés módszere egy olyan eljárás, amely a tehetséges gyermekek szelekciójára épül. Egy olyan homogén csoportot hoznak létre, amelyben az adottságokra épített képességek, a teljesítmények alapján történik a beválogatás. Tipikus terepei a tehetség iskolák, tehetség osztályok, tehetség tanfolyamok. Az elkülönítéses tehetségnevelésben hívők szerint a tehetséges gyerekek nehezen tudnak beilleszkedni a hagyományos osztályközösségekbe, ezért számukra a legoptimálisabb fejlesztési forma, amivel kiküszöbölhető a gyermek meg nem értés légköre.
2. A másik módszer a gyorsítás, amely a gyermekek eltérő fejlődési, érési ütemére épít, amely a tehetséges gyermekeknél erőteljesebb. Mivel a hagyományos oktatás az átlagos gyermek fejlődési tempójához igazodik. A hagyományos iskolai közegben tanuló tehetséges gyermek átlag feletti képessége hátrébe szorulhat, elsorvadhat. Mivel ezek a gyerekek gyorsabban dolgozzák fel az információkat, le kell csökkenteni a tanulási idejüket, amely az elsajátítandó tananyag felgyorsítását eredményezi. Megoldás lehet a korábbi beiskolázás, az osztályátlépés, az idő előtti egyetemi tanulmányok megkezdése.
3. A harmadik metódus a gazdagítás. A legelterjedtebb a tehetséggondozó rendszerek között. Ez a szisztéma nem szokványos tantárgyak, kurzusok felvételével eredményezi a fejlesztést. Tanórán és tanórán kívül, iskolán belül és azon kívül is működhet, felölelve az önálló témafeldolgozás legkülönbözőbb formáit.

A komprehenzív iskola az eltérő érdeklődések és teljesítőképeségek változó szintjéhez folyamatosan igazodni képes képzési rendszer. Ez egy olyan paradigmának tekinthető, amely nem vállalkozik annak a szintnek a megállapítására, amely a határvonalat jelenti a tehetséggondozás és a felzárkóztatás között. (Loránd, 1996)

Itt alapvető feladat a mindenkire kiterjedő fejlesztés, melyben alig van különbség a felzárkóztatás és a tehetségsegítés funkciója között. Azt hiszem ide illik az idézet, melyet Rubik Ernőtől olvastam: „a jó iskola nem tesz csodát, semmi mást nem tehet, mint hogy segít abban, hogy mindenki olyan legyen, amilyen lenni tud. Senkit nem lehet tehetségesre nevelni, nem lehet a hiányzó tehetséget egy injekcióval belénk ültetni. Viszont a bennünk rejlő különböző tehetségeket igenis lehet támogatni és kifejlődni, segíteni. Tulajdonképpen az iskola legdöntőbb feladatát abban látom (és azt hiszem, hogy talán ebben a legkevésbé eredményes) hogy segítsen megtalálni önmagunkat.”

A tehetség nem egyenlő a sikerrel. Még a felismert, kifejlődésnek indult tehetség is csak a későbbi siker ígérete. A valóságban a tehetségígéretnek sajnos csak egy kis részéből lesz felismert, fejlődésnek indult tehetség, és a fejlődő tehetségeknek újra csak egy igen kis részéből lesz „hasznosult” tehetség, társadalmi elismerés, siker. Mindenki tehetséges lehet, a megfelelő tehetségérvényesüléshez azonban nem elég egy kiváló képesség, Csermely Péter nyomán, a modern tehetségkutatások alapján a tehetséges embernek, öt képességkritérium mindegyikében kell tudnia valamit felmutatnia.

1. A tehetségelemek közül az első, a tradicionálisan tehetségnek gondolt rész, tehát a magas IQ, vagy másképp mondva, az intellektuális tehetség, a tehetség teljességének csak egy kis része. Ezt az intellektuális tehetséget is rengeteg rész alkotja, a memóriától, a kérdezni tudáson, a lényeglátáson át a következtetések hatékony kitalálásáig.
2. Az intellektuális tehetség általános képességeit rendkívül sok más, speciális tehetségfajta egészíti ki. Ezek akár a kézműves, vagy manuális tehetségben, de akár a spirituális tehetségben, vagy a kapcsolatteremtő tehetségben, vagy a művészeti tehetségek rengeteg ágában megmutatkozhatnak.
3. A harmadik elem a kreativitás. Ennek lényegét később még érinteni fogom.
4. A negyedik elem az érzelmi érettség. Ennek egyik kiemelten fontos eleme a kudarcűrés, hiszen a tehetség élete szélsőséges és nagyon sok kudarcot hoz a sikerek mellett.
5. Az utolsó összetevő a kapcsolati tőke. Kellő kapcsolatrendszer nélkül és annak használata nélkül a mai világunkban a tehetség soha nem fogja megkapni a megfelelő segítséget, és nem is ismerik el, a tehetségből tehát nem lesz siker. (Csermely, 2006)

Ha különböző mértékben is, de az intellektuális oldal, a speciális képességek oldala, a kreativitás, az érzelmi érettség, és a kapcsolati tőke egyaránt jelenjen meg, a tehetséges gyermek sajátosságai között. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az individuális dimenziót, ami igazán összetetté teszi a gondozást. A képességek mellett a személyiség-tényezők formálásának is nagyon fontos szerepet kell kapnia a programokban. A komplex programok összetevői:

- a tehetséges gyerek erős oldalának fejlesztése,
- a tehetséges gyerek gyenge oldalának fejlesztése (Csaknem minden tehetséges gyereknél van ilyen, s ez akadályozhatja az erős oldal kibontakozását, például alacsony önértékelés, biztonságérzet hiánya, stb.),
- megfelelő „légkör” megteremtése (kiegyensúlyozott társas kapcsolatok pedagógusokkal, fejlesztő szakemberekkel és a társakkal),
- szabadidős, lazító programok, amelyek biztosítják a feltöltődést, pihenést. (Balogh, 2008)

Szociokulturális hátrány és a rendszerszemlélet

A jelenlegi, hazai iskolai gyakorlat, amely a tehetség felfedezésére épít, növeli az esélyegyenlőtlenséget, ugyanis a tehetség felfedezése magában rejti annak a veszélyét, hogy csak azok a tanulók kerülnek a tehetségnevelés látószögébe, akik életében a családi nevelés, a gének, a nevelési környezet, a magasabb társadalmi presztízs, szerencsésen találkoznak. Vagyis a potenciális tehetségek nem elsősorban a hátrányos helyzetben lévők közül kerülnek ki és nagyon kevés az a gyerek, aki a mostoha körülmények között is képes boldogulni, így alapvető téveszme, hogy a tehetség utat tör magának.

Ma Magyarországon, a jog - a köznevelésben - egyértelműen a szülők alacsony iskolai végzettségét és a rendszeres illetve rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban való részesedést veszi figyelembe a hátrányos helyzet megállapításakor. A szociokulturális hátrány elemeihez tartoznak az anyagiak, az ingerszegény környezet, a képességek hiánya és a tanulás, tudás értékének problémája.

Páskuné (2010) összefoglalása alapján a szülők iskolázottsága, a szülők egzisztenciális biztonsága, a család stabilitása, az eltartottak magas száma, a kisebbségi etnikai helyzet és a lakóhely szerinti különbségekkel leírható a hátrányos helyzet.

A földrajzi-társadalmi helyzet, az ebből adódó korlátok egy sor olyan problémát hoznak magukkal, amelyek az oktatási rendszerben már jó ideje megfigyelhetők. A hátrányos helyzetű gyermekek tanulási motivációja kicsi, szocioökonómiai státuszukból eredően nem képesek beilleszkedni a tágabb közösségekbe, sokan tanulási nehézségekkel küzdenek. Ez utóbbi jellemző alapján azonban megjegyzendő, hogy a tanulási zavar és a kiemelkedő intellektus együttes megjelenése különleges tehetséget hozhat létre. De sajnálatos módon a hátrányban lévő tanuló énképe többnyire nem pozitív, körükben nagymértékű a lemorzsolódás, kimaradás, évismétlés.

Gyarmathy Éva (2010) szerint, a szociokulturálisan hátrányos helyzetű gyerekek lemaradása többszintű:

- 1.A gondolkodási képességek a környezeti lehetőségek, az inger gazdagság mértékében tudnak tudást létre hozni. A szociokulturálisan hátrányos helyzetű, akár kiemelkedő értelmességű gyerekek is csak kisebb tudáshoz juthatnak az ingerszegény környezetben.
- 2.A korlátozott kódot használó nyelvi környezetben a verbális, elemző, szekvenciális gondolkodásmód kevésbé fejlődik, ezért a szociokulturálisan hátrányos gyerekek gondolkodásában szűkebb információfeldolgozási keretek alakulnak ki, és az iskolai tanítás is kevésbé elérhető. Emiatt nemcsak a verbális, elemző, szekvenciális gondolkodásmódjuk nem fejlődik megfelelően, de lemaradnak az iskolai tanulásban is, és ezzel a későbbi munkaerő piaci lehetőségeik is szűkülnek.
- 3.Az ingerszegény környezetben nem fejlődnek elég magas szintre az adott életkorban fejlődő képességek. A szociokulturálisan hátrányos gyerekek lemaradása e téren lényegében behozhatatlan, mert idősebb korban jelentősen kevésbé csökkenthetők a hiányok, minthogy az agyi fejlődésben az első tíz év meghatározó.

A fentebb már említett comprehensive school a gyengébb tanulók felzárkóztatásának eszköze is, nem csak a tehetségesek segítése, ugyanis nem vállalkozik annak eldöntésére, hogy hol van az a szint, ahonnan kezdve egy képesség fejlesztése már nem felzárkóztatás, hanem tehetséggondozás. A szülő, család szerepe óriási, mert ideális működése esetén érzelmi stabilitást, támaszt nyújt a gyermeknek, és ezzel hozzájárul a tehetségígéret kiteljesedéséhez. A családok esetében azokat a tényezőket érdemes feltérképezni, amelyek befolyásolják a tehetséges gyermek fejlődését. Ezek:

- A család szerkezete.
- A tanulás értéke a családban.
- A család gondolkodásmódja, szabályozási rendszere.
- A család kapcsolatrendszere.
- A szülők és a gyermekek közötti érzelmi viszony, milyenek ismerik magukat a gyerekek (ismerik-e erős és gyenge pontjaikat)?
- Hogyan fogadják el a családtagok a másik embert?
- Mennyiben veszik figyelembe, a szülők a gyermek adottságai, képességeit, igényeit? (Sarka, 2012)

Az oktatás, nélkülözhetetlen, de nem elégséges eleme az esélyteremtésnek, ugyanis a gyermeket mindig a szociokulturális környezetével együtt kell értelmezni. Ezért ebben a struktúrában a tehetséget rendszerszemléletűen kell megközelíteni. Nem az iskolai követelményrendszer módosítása a megoldás, hanem a módszertané. A módszertannak viszont összhangban kell lennie a fejlesztés alanyával és a céllal.

A családi háttérrel, a szülőkkel való kapcsolattartás és intenzív együttműködés elengedhetetlen az eredményes munkavégzés érdekében. Az együttműködés tartalmi elemeit Balogh László (2006) az alábbiakban foglalja össze:

- célok tisztázása, egyeztetése, azonos követelményrendszer kialakítása,
- a tanuló megismerése, tehetségének felismerése,
- a fejlődés közös értékelése,
- a pedagógus tanácsa, módszertani segítségnyújtása,
- a gyermek érzelmi támogatása, elfogadása, odafigyelés,
- közös programok szervezése,
- pályaválasztás irányítása.

Olyan globális tehetséggondozási szerkezetet kimunkálására lenne szükség, amelynek az a célja, hogy mindenkit eljuttasson a saját rekordjához és ne jelenjenek meg rangsorok a tehetségességet illetően. Arra a képességhierarchiára gondolok, amely a jelenlegi elképzeléseket tükrözi mind oktatási mind társadalmi oldalról. Figyelembe kell venni, hogy a teljesítményekhez a gondolkodáson felül szükség van egyéb képességekre is. Az értelmi képesség használható a problémák megoldására, de egy adott területen a speciális képességek nélkül senki nem ér el eredményt. A nyelvi képességek kevésbé szükségesek a zenei, mozgásos, téri-vizuális teljesítmények eléréséhez, sőt, a társas, érzelmi területeken sem feltétlenül vezető képesség a jó verbalitás, még ha előnyt is jelent. A kreativitás például a tehetség egyik fontos jellemzője.

Az intelligencia a feleletet a már megtanult ismeretek felidézését és alkalmazását igényli, az ehhez szükséges problémamegoldó eljárást konvergens gondolkodásnak nevezzük. Ezzel szemben a kreativitás azt jelenti, hogy a divergens, a „bejárt utaktól” eltérő gondolkodás segítségével különböző területekről való ismereteket mozgósítva

többféle lehetséges válasz, megoldás születik. Az intelligencia lehetővé teszi az elsajátított ismeretek alkalmazását különböző szituációkban, a kreativitás viszont nem merül ki az alkalmazásban, hanem azt is lehetővé teszi, hogy az egyén a helyzetekben rejlő lehetőségeket fölkutassa és minél teljesebben valóra váltsa (Landau, 1974).

Szűklátókörű az a szemlélet, amely az értékeket egy dimenzióban, a nyelvi, logikai képesség alapján hierarchizálja. Egy kiemelkedő képességű fizikus és egy kiemelkedő képességű asztalos egyaránt értékes. Mindegyikük hivatásában elengedhetetlen a gondolkodás és a tudás. Ugyanakkor a társadalom a rangsorolásra van „beállítva”. Kategorizálja a teljesítményeket, és nem tekinti egyenértékűnek a kiváló képességeket. Társadalmi mércével, nem egyenértékű az atomfizikus és az asztalos. A teljesítmények értékrendje presztízsfüggő, és az ilyen értékrend az adott kultúra értékrendje. Az oktatásban viszont a gyerek a lényeg. Továbbá, hogy a pedagógusok megtalálják a leoptimalisabb fejlesztési módokat, amiben a legfontosabb, hogy a fejlesztés mindig örömforrás legyen, mert csak pozitív hatásokkal lehet a legjobbat elérni és nem a problémát, hanem az értéket kell látni!

Nyilvánvaló, hogy az egyetemes értékek sokkal gazdagabbak, mint amit egy adott helyzet értéké tesz. Az általános iskola feladata az lenne, hogy minél szélesebb körben fejlessze ki a gyerekek képességeit, hogy a társadalom sokféle választ adhasson a kihívásokra. A specializáció sem lehetséges, ha nincs alapja a sokféle képességnek.

Irodalomjegyzék

BALOGH László (2006): Iskolai tehetséggondozó programok hatásvizsgálata. In Kelemen Elemér (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* (pp. 303-322). Budapest: Műszaki.

BALOGH László (2008): *Erősségek és gyenge pontok a magyarországi iskolai tehetséggondozásban – európai összevetésben*. „A magyar társadalom a tehetség szolgálatában” konferencián elhangzott előadás. Budapest, 2008. február 22.

CSERMELY Péter (2006): Innováció és tehetséggondozás. *Magyar Szemle*, 15 (1).

GYARMATHY Éva (2010): *Hátrányban az előny – A szociokulturálisan hátrányos tehetségesek*. Géniusz Könyvek. (p.19.-20.) Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége

HERSKOVITS Mária (2005): Mit kezdünk a tehetséggel? *Iskolakultúra*, 4. 27.

LANDAU E. (1974): *A kreativitás pszichológiája*. Budapest: Tankönyvkiadó.

LORÁND Ferenc (1996): Komprehenzív variáció a „tehetséggondozásra”. In Papp György (szerk.): *Jelentés a gyermekek helyzetéről Magyarországon* (pp. 69-75). Budapest: Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma Kiadása.

PÁSKUNÉ Kiss J. (2010): *Tanulói sajátosságok tükröződé se hátrányos helyzetű tehetségesek jövőképében*. Habilitációs értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem.

SARKA Ferenc (2012): A hatékony tehetséggondozó szervezet felépítése és funkciói. In Mező Ferenc (szerk.): *Tehetségkoordinátorok kézikönyve*. Budapest: K+F Stúdió Kft.